

ІСТОРИЧНА ОСВІТА І НАУКА: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

УДК 378.1(07)

Володимир Кравець

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТА ЗАВДАННЯ ВИЩОЇ ШКОЛИ У СВІТЛІ НОВОГО ЗАКОНУ УКРАЇНИ “ПРО ВИЩУ ОСВІТУ”¹

Проаналізовані основні позиції нового закону і зміни в змісті та методах роботи університетів України, детерміновані ним. Особлива увага приділена проблемам імплементації закону в роботі навчальних закладів, шляхам інтеграції вищої освіти у європейський освітній простір.

Ключові слова: закон, університет, якість освіти, оптимізація, стандартизація.

Незалежна Україна успадкувала від СРСР дуже деформовану систему вищої освіти. З одного боку, ця система була достатньо розвиненою в компоненті фундаментально-природничої, технічної, медичної, педагогічної, військової підготовки, а з другого, будучи вмонтованою в централізовану планову економіку, вона була надзвичайно нечутливою до змін, вузькоспеціалізованою, мала надмірну ідеологізацію навчально-виховного процесу, звужені засади демократії. Починаючи з 1991 р., перед державою постало завдання унормувати діяльність цієї системи в нових соціально-політичних умовах, збалансувати її з потребами перехідної економіки і суспільства.

Протягом першого десятиріччя незалежності України низкою законів, указів президента України, постанов уряду та відомчих нормативних актів цей перший етап перетворення системи освіти загалом було здійснено. Законодавчо унормовано гуманізацію і демократизацію вищої школи, діяльність приватних навчальних закладів, ступеневу освіту, систему ліцензування й акредитації ВНЗ, децентралізацію і регіоналізацію управління освітою, нову структуру напрямів та спеціальностей підготовки, посилено вплив громадськості на прийняття рішень у сфері освітньої політики тощо. Система вищої освіти, що функціонувала в цих законодавчих координатах, у цілому задовольняла суспільство наступні десять років.

Разом з тим, галузь вищої освіти (і науки) є однією із сфер економічної діяльності, яка все ще дозволяє Україні, попри низькі обсяги ВВП, зберігати позиції “міцного середняка” у відповідних світових рейтингах (у рейтингу Глобального інноваційного індексу, за рівнем розвитку вищої освіти, у рейтингу Глобального індексу конкурентоспроможності, за наявністю високоякісних науково-дослідних установ і наукових та інженерних кадрів тощо). Про досить високий попит на дослідження і розробки науковців України свідчать щорічні надходження від іноземних замовників в обсязі понад 20 % загального фінансування науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт. Українська наука зберігає реальні можливості для забезпечення міжнародного науково-

¹ Закон України “Про вищу освіту” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

технічного та інноваційного співробітництва і цивілізованої інтеграції у світовий науково-технологічний простір. Україна входить до першої двадцятки країн світу за кількістю іноземних студентів і аспірантів.

Водночас у країні поступово розвивалися диспропорції між освітою, наукою та економікою і наростали тенденції відставання вищої освіти від внутрішніх потреб держави і світових процесів у цій сфері. Грунтуючись на 95 % на третьому (металургійна, хімічна, аграрна галузі) та четвертому (нафтохімія, застаріла енергетика, важке машинобудування) технологічних укладах, економіка України працювала з рентабельністю 3–6 % і створювала приблизно на один-два порядки нижчу додану вартість на одиницю продукції у порівнянні з економіками п'ятого і шостого укладів, які домінують у світі (електроніка, обчислювальна, телекомунікаційна техніка, програмне забезпечення, роботобудування, інформаційні послуги, біомедична інженерія). Як наслідок, маючи постійне від'ємне сальдо торговельного балансу, для покриття внутрішніх потреб і обслуговування запозичень, Україна невпинно скочувалася в боргову яму.

Деградуюча економіка потягла за собою зменшення на 37 % підготовки фахівців за інноваційною, креативною моделлю (розбудова нових технологічних укладів) на користь низькоінтелектуальної, репродуктивної освіти (обслуговування старих технологічних укладів та надання сервісів), що, зрештою, призвело до зниження освітнього цензу нації. Тому на початку третього десятиріччя незалежності країни прийшло розуміння громадськості, що старий Закон України “Про вищу освіту” вичерпав свій регуляторний і реформаторський ресурс та не відповідав вимогам часу і міжнародним стандартам. Виникла гостра потреба в переорієнтації національної системи вищої освіти і науки на підготовку такого людського капіталу, який би забезпечив інноваційний розвиток країни за рахунок тісної взаємодії вищої освіти, науки, бізнесу та влади.

Ухвалений нещодавно Закон “Про вищу освіту” має на меті:

- наблизити вищу освіту в Україні до європейських стандартів і підвищити конкурентність ВНЗ та науки;
- підвищити затребуваність здобутих знань і набутих навичок з боку роботодавців;
- створити можливості для наукових досліджень у рамках ВНЗ;
- значно розширити автономію вищих навчальних закладів України;
- сформулювати чіткі правила вступу до ВНЗ із чітким визначенням ролі зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО).

В основі нової ідеології – виведення української освіти на якісно новий рівень та її органічне входження в європейський науково-освітянський простір.

Передовсім слід відзначити основні позиції нового Закону і ті зміни у вищих навчальних закладах України, які вони детермінують:

Перша позиція. Забезпечення справедливого доступу до вищої освіти. У відповідності до нового Закону з'явилися деякі інновації в Умовах прийому до вищих навчальних закладів України на 2015 р. Серед них першочергово хотілося б відзначити наступні:

- правила прийому затверджуватимуться вищим навчальним закладом без погодження з Міністерством освіти і науки;
- кількість заяв про вступ необмежена (ця позиція викликає спротив університетів, бо це призведе до величезного навантаження на приймальні комісії і ускладнення конкурсного відбору. А ще й матеріальні затрати);
- прийом на навчання абітурієнтів із загальною середньою освітою, а також випускників технікумів і коледжів здійснюється за результатами зовнішнього незалежного оцінювання року вступу. Дотепер зовнішнє незалежне оцінювання

знань випускників шкіл трималось на рішеннях уряду й міністерства, і його могли в будь-який момент скасувати. Відтепер обов'язковість проходження ЗНО для вступу у вищі навчальні заклади закріплено законом.

З приводу ЗНО варто зазначити таке:

а) ЗНО має бути обов'язковим для всіх абітурієнтів, які подають документи для здобуття ОКР “бакалавр”;

б) мінімальна кількість предметів незалежного тестування – 2–3, а українська мова та література має стати обов'язковою дисципліною;

в) з переліку дисциплін незалежного оцінювання вилучені світова література та всесвітня історія;

г) знято обмеження щодо мінімальної кількості балів ЗНО (124, 140, 170), з якими вступник допускається до участі у конкурсі. Впроваджується нова система визначення результатів, в основі якої лежить проходження порогу 100 балів – “здав/не здав”;

д) до участі у конкурсі допускаються всі вступники, які подають сертифікати відповідного рівня з предметів згідно з переліком, встановленим ВНЗ, але не менше двох. Окремі вимоги до кількості балів сертифікатів при вступі можуть встановлюватись вищими навчальними закладами. Для кожного предмету критеріальний показник може бути різним – університети мають право встановлювати так звані вагові коефіцієнти. До речі, до балу атестату теж може використовуватись ваговий коефіцієнт – все залежить від того, як університет довіряє школі. Конкурсний бал вступника обчислюється шляхом додавання балів сертифікатів з конкурсних предметів, балів творчих випробувань, середнього балу атестату та додаткових балів, що встановлюються призерам учнівських олімпіад, МАН, випускникам підготовчих курсів з урахуванням коефіцієнтів, сума яких дорівнює одиниці. Вага кожного предмету чи додаткових балів у кожного університету може бути різною;

е) у Законі вишам дано право автономії – університети самі обирають предмети з переліку ЗНО. Через це на одну й ту ж спеціальність у різних вузах перелік вступних випробувань може бути різний;

є) надання кожному абітурієнтові можливості складати три предмети ЗНО за двома рівнями складності (українська мова та література, математика, іноземна мова). Університет сам буде обирати, з яких предметів сертифікат може бути стандартним, а з яких – підвищеного рівня;

ж) в перспективі відбудеться суміщення в часі випускної підсумкової атестації в школі і проведення незалежного тестування;

– під час вступного конкурсу кожний сертифікат ЗНО важитиме на менше 20 % підсумкового бала, шкільний атестат – не більше 10 %, призові місця на всеукраїнських олімпіадах і конкурсах – не більше 5 %, оцінка за творчий конкурс або фізичну підготовку в деяких вишах – не більше 50 %;

– при поданні вступником оригіналів документів на спеціальність відповідно заяви, за якою він рекомендований до зарахування, місце навчання вважається обраним, а інші заяви цього випускника на будь-яку іншу спеціальність на будь-якому етапі анулюються; таким чином, вступник втрачає право подальшої участі у конкурсі щодо зарахування на інші спеціальності;

– цільовий прийом сільської молоді в нових умовах прийому не передбачений. Можливо, це правильно, особливо, коли це перетворилося у годівничку для освітянських чиновників. З другого боку, цільовий прийом значною мірою спрощував працевлаштування випускників університету;

– у переліку документів, що додаються до заяви вступника відсутня медична довідка форми 086-о;

– прийом на основі ступеня бакалавра на навчання для здобуття ступеня магістра здійснюється за результатами вступних випробувань. Особа може

вступити для здобуття ступеня магістра на основі ступеня бакалавра, здобутого за іншою спеціальністю, за умови успішного проходження додаткових вступних випробувань з урахуванням середнього балу документа про здобутий ступінь бакалавра. Для здобуття ступеня магістра не допускається вступ поза конкурсом.

У Законі дається трохи інше тлумачення терміну “державне замовлення” – це не просто засіб державного регулювання задоволення потреб економіки та суспільства у кваліфікованих кадрах, але й підвищення освітнього та наукового потенціалу нації, забезпечення конституційного права громадян на здобуття освіти відповідно до їх питань, інтересів та здібностей, причому останнє має пріоритетне значення.

Абітурієнти уже на етапі проходження ЗНО вибиратимуть спеціальність і вищ, в який хочуть вступити. За підсумками ЗНО буде складено рейтинг абітурієнтів, кращі з них отримають право вчитись безкоштовно. Якщо вони вступають у вибраний вищ, то навчатимуться безкоштовно, а вищ, відповідно, отримує державне замовлення на навчання цих абітурієнтів. Таким чином, у відповідності з уподобаннями абітурієнтів автоматично визначатимуться рейтинги спеціальностей і вищів. Вищі для отримання державного замовлення змагатимуться не за прихильність міністерства, як донині, а за прихильність абітурієнтів. При цьому бюджетні місця зможуть отримати і приватні вищі. Пільговики на кожній спеціальності отримають 5 % бюджетних місць.

У 2016 р. передбачається, що міністерства, які є замовниками, розподілятимуть до 80 % державного замовлення, а решта – 20 %, додаватиметься тим, де навчатимуться найбільш підготовлені абітурієнти. Про це повідомила перший заступник міністра освіти і науки Інна Совсун в ході круглого столу “Вступна кампанія 2014” під час обговорення системи розподілу державного замовлення. Як зазначила заступник міністра, суспільство повинно працювати над шляхами мотивації абітурієнтів, прискіпливіше ставитися до інформації щодо університету, який вони обирають, а університетам необхідно вирішити питання, як привабити найбільш підготовлених абітурієнтів.

Поряд з цим, є й певні ризики – це не завжди об’єктивний вибір абітурієнта, що може базуватись швидше на іміджевому факторі, а не на справжніх показниках якості навчального закладу, централізоване формування загальнодержавних обсягів державного замовлення за кожною спеціальністю та напрямом тощо. Не є й достатньо об’єктивними середньострокові прогнози Мінекономіки щодо потреб ринку праці, оскільки вони базуються на поточних цифрах, які надходять від служб зайнятості, без урахування перспективи. В свою чергу, роботодавці природно не здатні передбачити на майбутнє. Ще одним слабким місцем нової системи можуть виявитись привілеї для дослідницьких університетів. Адже питання обсягу коштів, які держава платить за одного студента, залишається неврегульованим.

Друга позиція. Забезпечення належних умов для студентів і викладачів. Сьогоднішній студент переважно позбавлений права на формування навчального плану відповідно до своїх потреб і вибору, хоча б частини потрібних йому дисциплін, що абсолютно природно для європейського освітнього простору, не може реалізувати право на академічну мобільність, яке б вищі мали гарантувати як учасники Болонського процесу.

Серед належних умов для студентів, які гарантує новий Закон, варто відзначити наступні: 1) вибір навчальних дисциплін у межах, передбачених відповідною освітньою програмою та робочим навчальним планом, в обсязі, що становить не менш як 25 відсотків загальної кількості кредитів ЄКТС, передбачених для даного рівня вищої освіти; 2) навчання одночасно за декількома освітніми програмами, а також у декількох вищих навчальних закладах, за умови отримання тільки однієї вищої освіти за кожним ступенем за

кошти державного бюджету; 3) академічну мобільність, у тому числі міжнародну; 4) зарахування до страхового стажу відповідно до Закону України “Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування” періодів навчання на денній формі навчання у вищих навчальних закладах, аспірантурі, докторантурі, за умови добровільної сплати страхових внесків; 5) участь у формуванні індивідуального навчального плану; 6) безоплатне проходження практики на підприємствах, в установах, закладах та організаціях, а також на оплату праці під час виконання виробничих функцій згідно із законодавством; 7) оскарження дій органів управління вищого навчального закладу та їх посадових осіб, педагогічних і науково-педагогічних працівників; 8) студенти ж, які вступають в 2015-му, за семестр вивчатимуть не більше 6 предметів (зараз – близько 11).

Дуже чітко і однозначно пунктами 4, 6 та 7 Статті 62 виписані права студента, який навчається за державним замовленням, на отримання та розмір стипендії – тут ми бачимо, по-перше, що на кожному курсі по кожній із спеціальностей не менше, ніж двом третинам студентів вищій навчальний заклад зобов’язаний виплачувати стипендію, окрім студентів першого курсу, яким до першої екзаменаційної сесії виплачується стипендія усім. По-друге, бачимо, що стипендія виплачується не лише тим студентам, які мають середній бал сесії, не нижчий чотирьох, як це було раніше, а виплачується усім тим студентам, які мають вищий академічний рейтинг, у межах до 75 % від їх загальної кількості. А по-третє, бачимо і те, що стипендія не повинна бути нижчою прожиткового мінімуму з розрахунку на одну особу на місяць. Уряд обіцяє підвищити стипендії до рівня прожиткового мінімуму. Проте, все частіше з боку Кабміну чується думка про те, що стипендії в Україні сьогодні отримують надто багато студентів. Жодна держава світу, і перш за все заможні країни, на думку чиновників не дозволяють собі таких непомірних витрат на стипендіальні фонди ВНЗ і не застосовують подібних критеріїв для призначення стипендій. Виступаючи перед студентами, прем’єр-міністр Арсеній Яценюк зазначив, що “стипендії потрібно платити тим, кому треба платити. Стипендія – це не соціальна пільга – це стимул. Наша пропозиція – створити єдиний стипендійний фонд і прийняти рішення про те, яким чином, кому і на яких підставах виплачувати стипендії”.

На жаль, не створені належні умови роботи і для науково-педагогічних та наукових працівників. Непорівняно велике аудиторне навантаження, невисока зарплата, відсутність умов для наукової роботи роблять наших професорів і доцентів заздалегідь неконкурентоспроможними в світовому освітньо-науковому просторі, й окремі винятки лише підтверджують правило. Закон забороняє Міністерству освіти і науки втручатися в регулювання питань, віднесених до автономії вищих навчальних закладів, і суттєво захищає права викладачів, наприклад, обмеженням аудиторного навантаження. Із 2015 р. навантаження на викладача на одну ставку зменшується з 900 до 600 годин. При цьому штат викладачів і зарплата не змінюється. Це дасть викладачам більше часу на науку, а також зменшить кількість штучних дисциплін, які запроваджувалися для “наповнення годин”.

Третя позиція. Децентралізація системи управління і запровадження реальної академічної автономії. До сьогодні ми мали ситуацію, коли адміністративні й фінансові важелі повністю сконцентровані в руках профільного Міністерства. За новим Законом кожний виш отримав право впроваджувати власні освітні та наукові програми. Також саме навчальні заклади тепер остаточно присуджуватимуть учені ступені. Держава лише акредитуватиме спеціалізовані вчені ради й розглядатиме апеляції на їх рішення.

Вищі самостійно вирішуватимуть, чи визнавати іноземні дипломи та ступені під час прийому на навчання і роботу. Навчальні заклади зможуть видавати як власні, так і державні дипломи. Учені ради зможуть самостійно здійснювати

процедуру нострифікації, тобто визнавати закордонні дипломи викладачів, яких приймають на роботу, а також студентів, яких беруть на навчання. Нині дуже важко залучити до викладання навіть лауреата Нобелівської премії, бо це пов'язано із забюрократизованою довготривалою процедурою.

Пропонуються нові механізми самоврядування у вишах. Наприклад, передбачено прямі вибори ректора, в яких зможуть брати участь усі члени трудового колективу і представники (до 15 %) студентського самоврядування. Сьогодні ректорів обирають через делегатів від трудового колективу. Як наслідок – результати виборів часто спотворюються. Міністерство не зможе більше нав'язувати вишам ректорів і мусить укласти контракт із тим керівником, який отримав на виборах понад 50 % голосів. Ректори, декани, завідувачі кафедр будуть обиратись на свої посади на п'ять років і не зможуть їх обіймати більше ніж двічі. Забороняється суміщати адміністративні посади (наприклад, проректора чи декана й завідувача кафедрою).

Значно зросте роль органів студентського самоврядування, що вільно формуватимуться самими студентами. Ці органи захищатимуть права та інтереси студентів, вноситимуть пропозиції до навчальних планів, отримують значний вплив (15 % голосів) при обранні ректорів, право на оголошення акцій протесту, а також отримують 0,5 % від фінансових надходжень вишу.

Четверта позиція. Фінансова автономія вишів. Реальна академічна автономія неможлива без двох умов: розширення майнових прав ВНЗ і реформування системи фінансування вищої освіти. Реформа вищої освіти у постсоціалістичних країнах Центральної Європи розпочиналася саме з передачі майна у власність університетів. Так було закладено економічну базу для їхнього розвитку. У нас і досі державні та комунальні виші користуються майном на праві оперативного управління, тобто, є фактично безправними.

Згідно з новим Законом ВНЗ можуть відкривати власні рахунки, отримувати кредити, розпоряджатись майном і землею. Вони зможуть засновувати наукові парки та підприємства, що займаються наукою чи інноваціями. Навчальний заклад вільно розпоряджатиметься власними доходами, у т. ч. платою за навчання, яка не може вилучатись у державний чи місцеві бюджети. Кожний університет зможе засновувати сталий фонд і користуватись пасивними доходами з нього, перераховувати кошти за кордон для участі в наукових та освітніх асоціаціях.

П'ята позиція. Зовнішнє незалежне оцінювання якості вищої освіти. Разом зі збільшенням автономії університетів запроваджується система незалежного оцінювання результатів їхньої роботи. Зокрема, регуляторні функції виконуватиме не міністерство, а колегіальний орган – Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. Задум полягає в тому, щоб ліцензійну й акредитаційну експертизу проводили не корумповані чиновники, а ретельно відібрані фахівці з бездоганною репутацією, за чітко визначеною процедурою. Передбачено створення незалежних установ для оцінювання та забезпечення якості вищої освіти. Наагентство контролюватиме якість освіти у вишах, формуватиме перелік спеціальностей, розроблятиме стандарти вищої освіти, акредитуватиме спеціальності, навчальні програми, спеціалізовані вчені ради та установи оцінювання якості. Агентство визначить критерії оцінювання якості освіти, які дозволять сформувати рейтинг вищих навчальних закладів. Відтепер кожний навчальний заклад буде змушений доводити, що він дає справді якісні знання. Підсумки оцінювання якості освіти за кожною спеціальністю будуть дійсні п'ять років, після чого ВНЗ може знову пройти акредитацію або втратити право навчати за цією спеціальністю.

Це буде державна структура. Але професійно незалежна. У деяких країнах такі комісії чи агенції мають статус громадських організацій або є приватними. У

нас така структура приватною бути не може, бо в нашій країні система фінансування вищої освіти переважно державна. Державні університети сьогодні в Україні більш якісні, ніж недержавні. Тому важливі рішення не можуть прийматися поза державою. Але ця незалежна агенція може акредитувати недержавні агенції, яким делегує певні свої завдання.

Шоста позиція. Повернення науки у вищі навчальні заклади. Про вузівську науку сказано немало, але за 20 років незалежності українські університети, в переважній більшості, так і не стали потужними науковими центрами, а без цього їм не потрапити на високі позиції міжнародних рейтингів. Якщо ректор в умовах фінансової автономії отримає право призначати достойну зарплату провідному вченому, відповідно зменшити його навчальне навантаження, запросити вченого зі світовим ім'ям для спільного проведення досліджень, з'являться механізми для справедливої конкуренції у науковій роботі. До 2018 р. держава повинна запровадити гарантоване цільове фінансування наукових розробок в університетах, які отримують статус національного або дослідницького.

Змінюються умови захисту докторських дисертацій. Результати наукових робіт та відгуки опонентів перед захистом будуть розміщуватись на сайтах університетів. Сам захист буде відкритим, при чому кожний присутній зможе вільно робити аудіо- чи відеозапис. Відповідно до абзацу 2 частини 6 статті 6 Закону, виявлення академічного плагіату у захищеній дисертації (науковій доповіді) є підставою для скасування рішення спеціалізованої вченої ради про присудження наукового ступеня та видачу відповідного диплома. Якщо дисертація (наукова доповідь), в якій виявлено академічний плагіат, була захищена у постійно діючій спеціалізованій вченій раді, науковий керівник (консультант), офіційні опоненти, які надали позитивні висновки про наукову роботу, та голова відповідної спеціалізованої вченої ради позбавляються права брати участь у роботі спеціалізованих вчених рад строком на два роки, а вищий навчальний заклад (наукова установа) позбавляється акредитації відповідної постійно діючої спеціалізованої вченої ради та права створювати разові спеціалізовані вчені ради строком на один рік. Якщо дисертація (наукова доповідь), в якій виявлено академічний плагіат, була захищена у разовій спеціалізованій вченій раді, науковий керівник, члени цієї ради та офіційні опоненти, які надали позитивні висновки про наукову роботу, позбавляються права брати участь у роботі спеціалізованих вчених рад строком на два роки, а вищий навчальний заклад (наукова установа) позбавляється права створювати разові спеціалізовані вчені ради строком на один рік.

Згідно з пунктом 1 статті 3 частини 32 Закону, вищі навчальні заклади зобов'язані вживати заходів, у тому числі шляхом запровадження відповідних новітніх технологій, щодо запобігання та виявлення академічного плагіату в наукових роботах наукових, науково-педагогічних, педагогічних, інших працівників і здобувачів вищої освіти та притягнення їх до дисциплінарної відповідальності.

Щодо найвищих рівнів освіти: хотілось би зауважити про деякі процедурні моменти, яких треба би позбутись у реалізації цих рівнів освіти. Ми говоримо про Європейський освітній простір. Але чому ніхто не бере опонентів з країн Європи? Як входити в цей простір без участі науковців Європи в експертизі дисертацій? Зрештою, логічним є і протилежне запитання – чому наших науковців так рідко запрошують для проведення експертизи дисертаційних робіт в університетах Європи? В новому Законі передбачено, що, окрім постійних спецрад із захисту, можна створювати одноразові спецради, як це практикується в усьому світі (наприклад, для захисту дисертації з вузькоспеціалізованої теми створюється спецрада із визнаних фахівців у цьому питанні). Варто змінювати й

процедуру захисту. Перш за все треба відмінити обов'язкове зачитування опонентами текстів відзивів. Опонент – це той, хто критикує – тому логічно поставити запитання: для чого зачитувати весь текст відгуку, основний обсяг якого складає позитив. Часом складається враження, що виступає адвокат здобувача, а не опонент. Хіба не логічно в якості обов'язкової ставити вимогу, щоб опонент ознайомив присутніх із зауваженнями та негативними моментами у дисертаційному дослідженні. Наступне – у так званому прикінцевому слові здобувача на захисті й це відображено у всіх стенограмах – присутні лише слова вдячності. А де відповіді на зауваження у виступах в обговоренні дисертаційного дослідження?

Сьома позиція. Інтеграція українських університетів у світовий освітній простір. Україна має стати бажаним місцем для навчання, викладання і наукових досліджень, але для цього ми маємо бути впізнаваними в ньому і послуговуватися зрозумілою термінологією. В Законі пропонується зняти бар'єри бюрократії при визнанні дипломів про вищу освіту та вчених звань, здобутих за кордоном і передати повноваження вишам, які мають вчені ради, спеціалізовані ради і можуть це робити. Вони встановлюватимуть відповідність результатів навчання, набутих в інших вищих навчальних закладах, у тому числі зарубіжних, до кредитів своєї навчальної програми. Передумовами інтернаціоналізації вищої освіти є: можливість нагромаджувати і переводити кредити; сумісність навчальних програм; фінансова підтримка. Механізмами інтернаціоналізації є: європейська система переведення і накопичення кредитів; Рамка кваліфікацій Єдиного простору вищої освіти в Європі; Підтримуючі програми (ERASMUS, TEMPUS (стипендія ~400 €), ERASMUS Mundus, DORL). Переваги інтернаціоналізації вищої освіти: розширення доступу до вищої освіти; запровадження міжнародних стандартів якості; розширення та зміцнення міжнародної співпраці; активізація академічної мобільності. Форми інтернаціоналізації: конвергенція систем вищої освіти та інструменти міжнародного взаємовизнання (кредитно-трансферна система, додаток до диплому); інтеграція в навчальні програми міжнародного виміру й освітніх стандартів (культурологія, іноземні мови, компаративістика, порівняльна педагогіка тощо); інституційна та програмна мобільність – транснаціональна освіта (віртуальні університети, спільні програми, програми стажування, практики, програми літніх мовних шкіл, дистанційні програми, франчайзингові програми, підготовки наукової або дипломної роботи у виші-партнері).

Для того, щоб інтегрувати українські університети у світовий освітній простір, необхідно позбутись тих речей, яких європейські університети не знають: у них відсутнє так зване “державне замовлення”; у них університет не несе відповідальності за працевлаштування своїх випускників, все вирішує ринок праці; у них немає пільг при вступі у виші; гроші, які виш заробляє від надання освітніх послуг, розробок, оренди, ніколи не потрапляють у державний бюджет; жоден університет Європи не несе відповідальності за кредитування навчання студентів. Це успішно вирішують на договірних засадах банки; в Європі немає такої практики, коли власне виші відповідають за надання одноразової адресної допомоги випускникам, котрі закріпились принаймні на 3 роки у школі; у європейських країнах у навчальних планах немає таких предметів як валеологія, сучасні інформаційні технології, вікова фізіологія, безпека життєдіяльності, основи права, ТЗН, етика, естетика, соціологія і т. д. На порядок менше часу виділяється на вивчення історії і мови; в жодну навчальну програму західних університетів (особливо німецьких) не включена дисципліна “Фізичне виховання”, в той час, як у нас вона вивчається в обсязі 4 год. на тиждень. На Заході створюють можливості й умови самостійного заняття спортом у позанавчальний час; у Європі немає тотального стипендіального забезпечення

студентів; у Європі відсутнє втручання органів державної влади (КРУ, Антимонопольний комітет, Комітету з цін і т. п.) у цінову політику університетів щодо плати за освітні послуги; перевантаження студентів аудиторними заняттями (наприклад, тривалість навчального року в українських університетах – 38 тижнів, а в німецьких – 30); надлишкова кількість навчальних напрямків і спеціальностей (76 і 584); у жодному університеті Європи керівник навчального закладу не несе відповідальності за організацію харчування, проживання та побутового обслуговування студентів, за виплату чорнобильських, за оплату матеріальних виплат випускникам тощо.

Восьма позиція. Оптимізація мережі вищих навчальних закладів. Велика кількість і розпорошеність за підпорядкуванням приводить до неефективного управління системою вищої освіти та її економічного функціонування, породжує дублювання підготовки фахівців, створює труднощі у формуванні та розміщенні державного замовлення, здійсненні контролю за якістю вищої освіти, приводить до значних фінансових затрат на утримання ВНЗ. Діюча мережа набагато перевищує потреби держави (у Великій Британії 96 університетів, Франції – 78, Італії – 65, Іспанії – 47, а в Україні – 325).

Оскільки, вимоги до якості підготовки фахівців зростатимуть, то мабуть не всі виші зможуть утримати високу планку оцінки освітньої діяльності, якщо не будуть це робити у кооперації з потужними університетами, котрі мають сучасну матеріально-технічну базу, досвідчені колективи науково-педагогічних працівників, науковий потенціал, серйозні міжнародні контакти тощо. Саме в умовах природної оптимізації мережі вищих навчальних закладів та удосконалення системи управління ними буде можливим повною мірою забезпечити єдиний державний підхід у створенні рівневої системи освіти, створення національної системи моніторингу якості вищої освіти, підвищення мобільності студентів та конкурентоспроможності випускників на ринку праці.

Дев'ята позиція. Поліпшення якості навчальної роботи університетів. Сьогодні в Україні систему вищої освіти часто називають системою одипломлювання громадян, а осіб, що закінчили в.н.з. – людиною з дипломом, а не кваліфікованим фахівцем. Перехід на кредитно-модульну систему навчання очікуваних результатів не приніс. Міністерством освіти і науки України скасовано наказ МОН № 774 від 30.12.2005 р., який зобов'язував усі університети впроваджувати кредитно-модульну систему організації навчального процесу з окремих напрямів (спеціальностей) та інші документи, які ним визначені. У відомстві зазначають, що необґрунтованою є практика виставляння підсумкових оцінок, особливо з дисциплін, що завершуються екзаменом, лише на основі арифметичної суми результатів поточного контролю без проведення екзаменаційного контролю під час запланованої сесії. “Це не лише приводить до зниження якості підготовки фахівців, але й прямо суперечить рекомендаціям основних документів Європейського простору вищої освіти”, – наголошують у Міносвіти. МОН натомість рекомендує розподіляти певну кількість балів, з яких формуватиметься підсумкова оцінка, між поточним контролем та екзаменом. Це співвідношення може формуватися на розсуд викладача. Наприклад, контрольні роботи (семінари) поточного контролю можуть вплинути на 60 % підсумкової оцінки, а екзамен на 40 %.

Не випадково, останнім часом намагаються відійти від терміну “кредитно-модульна система”, вважаючи, що вона породила забагато штучного розбиття предметів на частини – так звані модулі. Сьогодні говорять про те, що кредит – поняття відносне (відносне, а не абсолютне мірило навчального навантаження студента, показує, яку частину загального річного навантаження займає дана навчальна дисципліна), що кредитний вибір ніяк не пов'язаний з кількістю аудиторних годин. Освітній стандарт розглядається в термінах результатів

навчання, а не нормативних предметів, що роблять деякі розробники державних стандартів. Індивідуальна навчальна траєкторія – це далеко не вибір певних предметів. Сьогодні вже говорять частіше про Європейську кредитну трансферно-накопичувальну систему, яка складається з кредитно-трансферної (трансфер змісту освіти, трансфер обсягу навчальної діяльності, трансфер результатів оцінювання) і кредитно-накопичувальної (накопичування результатів навчання, накопичування кредитів) систем, розглядаються нові підходи до трансферу кредитів і т. д. Сьогодні розводять процеси накопичення результатів навчання і накопичення кредитів.

Комплекс проблем забезпечення якості вищої освіти, а отже конкурентоспроможності й привабливості вітчизняних університетів, передбачає сучасні методи навчання, зокрема навчання через дослідження та ефективну самостійну роботу, створення віртуальних лабораторій, послідовне зменшення репродуктивної складової викладання (завдяки розміщенню навчальних ресурсів у внутрішній університетській Інтернет-мережі) і збільшення вимогливості до роботи студентів у позааудиторний час (студент має приходити на лекційне чи лабораторне заняття, вже попередньо ознайомившись із матеріалом). Сфера інтересів викладачів при формуванні дисциплін за вибором може враховуватись, однак її роль має бути мінімальною. Навчальні плани і програми мають орієнтуватися не на викладача, а на студента, тобто йдеться про студентоорієнтований підхід до формування навчального плану.

Слід намагатися, щоб процедури оцінювання відповідали таким вимогам: виконувались більш, ніж одним викладачем (особливо на екзаменах); мали чіткі й оприлюднені критерії виставлення оцінок; проектувалися з урахуванням усіх можливих наслідків для студента; мали чітку регламентацію випадків відсутності студента з різноманітних причин; були співставними в межах Університету; підлягали внутрішній (а за необхідності – зовнішній) експертизі; підлягали перевіркам на дотримання затверджених процедур; передбачали зворотний зв'язок зі студентами (кожен студент мусить мати можливість дізнатися причини, з яких його успішність була оцінена відповідним рівнем оцінки); формування кейсів до завдань для проведення моніторингу залишкових знань студентів за фаховим спрямуванням з урахуванням знань, умінь і компетентностей студента відповідно до вимог роботодавців щодо певного кваліфікаційного рівня та пов'язаних з ним посадових обов'язків; удосконалення системи оцінювання заочників шляхом запровадження обов'язкового виконання спеціально розроблених тестових завдань як передумови допуску до заліку/екзамену. Така практика дозволяє відмовитись від оцінювання рефератів, есе, домашніх контрольних робіт тощо, які в сучасних умовах часто виконуються не студентом і не можуть гарантувати об'єктивність оцінювання; запровадити на рівні факультетів процедуру щорічного самооцінювання ефективності діяльності та впливу зовнішніх відносно до підрозділу чинників (зміни у сфері вищої освіти, вимоги ринку праці, пріоритетні напрямки розвитку наукової галузі). Самооцінка, крім об'єктивних показників (конкурс на навчання, кваліфікація ППС, навчально-методичне і ресурсне забезпечення тощо), має враховувати результати соціопитувань студентів і викладачів та зовнішню оцінку. Основною метою самооцінювання є не стільки фіксація досягнутих результатів, скільки виявлення недоліків і проблем та пошук шляхів їхнього вирішення; вивчення методик укладення міжнародних і вітчизняних рейтингів вищих навчальних закладів та розробку необхідного методичного інструментарію для участі університету в цих рейтингах.

Необхідно провести мінімізацію змісту – вичленення у навчальних планах обов'язкове для вивчення у різних країнах змістове ядро. Лише у цьому випадку можна забезпечити безпроблемне взаємне зарахування базового, спільного

компоненту освіти. Крім нього у кожній країні до навчальних планів входили б ще два компоненти: національний та регіональний. У цьому ж зв'язку передбачити мінімізацію академічного навантаження при створенні нових галузевих стандартів за рахунок:

а) зменшення у 3 рази кількості кредитів ЄКТС на вивчення дисциплін соціально-економічного циклу, скорочення їх переліку (в нормативній частині залишити лише філософію та історію України, інші – у варіативну частину);

б) скорочення кількості теоретичних дисциплін з фахової підготовки. Якісні знання неможливі, доки студенти повинні розпорозуватися на 10–15 курсів одночасно. Цій справі сприятиме укрупнення дрібних курсів. Аудиторна робота має займати орієнтовно 15–22 години на тиждень (в середньому 3–5 годин на день), її частка зменшується з сумарному навчальному навантаженні студента з переходом на старші курси (на 1 курсі – 22 годин, на 2 – 20, на 3 – 18, на 4–5 курсах – 15. Інша частина підготовки має здобуватись студентом самостійно в бібліотеці, в комп'ютерних класах, на підприємствах тощо.

в) приведення у відповідність до європейських стандартів ціни кредита ЄКТС, зменшивши її з 36 до 30 годин;

г) відмова від дисциплінарного мислення при складанні навчальних планів.

У контексті зазначеного слід формувати готовність самого викладача до інноваційних змін. Ось кілька фраз з інтерв'ю студентки ТНПУ з німецького відділення Руслани Калинчук університетській газеті “Студентський вісник” про навчання в Австрії: “Там немає розмежування між лекцією та семінарами. Більшість пар проходять не у формі лекцій, а у формі дискусій, обговорень, спільних експериментів. Якщо щось не зрозуміло, можна по емейлу звернутись до викладача за консультацією”. “Там не вчать чогось загального, а тільки те, що застосовуватимеш на практиці”. “В Україні викладачі, як правило, демонстративні у спілкуванні зі студентами. А там, навпаки, стосунки викладач-студент є доволі товариськими”.

Десята позиція. Вдосконалення системи ліцензування та акредитації. Суттєвих змін у світлі Закону зазнала нормативно-правова база ліцензування. По-перше, скорочена процедура – не потрібно оголошень в ЗМІ. По-друге, зменшено перелік необхідних документів. По-третє, з'явилась можливість автоматичного продовження ліцензії, якщо діє сертифікат акредитації. По-четверте, зменшується кількість державних службовців, із якими треба контактувати університетам. Таким чином, потенційно зменшується корупційна складова. По-п'яте, нові ліцензійні умови корелюються з тими умовами, які висуваються у Західній Європі, й це має інтеграційне значення для українських університетів. Зокрема, підвищуються вимоги до рівня наукової роботи викладачів, залучення їх у міжнародні дослідницькі проекти. Натомість кількість паперів, потрібних для проходження ліцензування, буде зменшуватись.

Одинадцята позиція. Розробка нових освітніх стандартів. Аналізуючи процеси стандартизації освіти в Україні, ми відзначаємо, що вони є уповільненими і такими, що не враховують вимоги часу. Освітні стандарти є, на жаль, більше стандартами змісту освіти і менше говорять про ціннісну орієнтацію випускника, його комунікативні, організаційні та пізнавальні компетенції, про такі важливі якості особистості, як її активність, соціалізація, емпатія тощо. Наприклад, засвоєння стандартів стало метою нинішнього шкільного та вузівського навчання, замість того, щоб стандарт був орієнтований на розвиток пізнавальних здібностей і потреб учнів. Тобто учні, а зрештою і студенти, – це засіб засвоєння освітнього стандарту. А це спотворення сенсу освіти: мета – стандарт, а людина – засіб. У світлі Закону стандарти вищої освіти будуть випускати тільки результати – це набір знань, умінь, компетентностей, який очікується від

випускника. А університети будуть самостійно визначати перелік навчальних курсів, їх тривалість і зміст.

Дванадцята позиція. Перехід на нову структуру підготовки фахівців. В Україні буде п'ять освітньо-кваліфікаційних рівнів: молодший бакалавр; бакалавр; магістр; доктор філософії; доктор наук. За новим Законом, підготовка фахівців з вищою освітою здійснюється на наступних рівнях: 1) початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти; 2) перший (бакалаврський) рівень; 3) другий (магістерський) рівень; 4) третій (освітньо-науковий) рівень; 5) науковий рівень. Відповідно запроваджуються 5 присуджуваних ступенів: молодший бакалавр (виконання 90–120 кредитів); бакалавр (виконання 180–240 кредитів); магістр (виконання 90–120 кредитів); доктор філософії; доктор наук. Ступінь “спеціаліста” буде скасовано. Отримання ступеня бакалавра означатиме здобуття повної вищої освіти. Останній набір на “спеціалістів” і “молодших спеціалістів” відбудеться у 2016 р. Усі, хто вже отримав ступінь спеціаліста, автоматично будуть прирівняні до магістрів. Так само зникає поняття “кандидат наук”, і всі, хто засвоїв відповідно освітньо-наукову програму й публічно захистить дисертацію, стануть докторами філософії. Усі нинішні кандидати наук за власним бажанням зможуть отримати диплом доктора філософії. Ступені бакалавра, магістра та доктора філософії (PhD) відповідають прийнятій у більшості країн Європи класифікації, що полегшить академічну мобільність українських студентів і науковців.

Окремі фахівці зазначають, що є сенс ввести проміжну кваліфікацію (між магістром і доктором наук). Статистика ефективності підготовки науковців через аспірантуру говорить, що менше 10 % аспірантів захищають дисертацію наприкінці 3-го року навчання, а близько третини – взагалі коли-небудь виходять на захист. А це означає, що держава, витративши значні кошти, на виході не отримала бажаного результату. А з іншого боку, особа, яка провчилася три роки, виконала певний обсяг наукових досліджень, опублікувала наукові праці, навіть, не захистивши дисертацію, є фахівцем якісно іншої кваліфікації. У Швеції, наприклад, такою проміжною кваліфікацією, що присвоюється у випадку успішного закінчення 2 років чотирирічних докторських студій, є кваліфікація ліценціата. Знайти відповідні місця праці (викладач вишів нижчих рівнів акредитації, молодший науковий співробітник тощо) не буде проблемою. А головне – держава більш ефективно та цілеспрямовано використовує бюджетні кошти, що у світлі запровадження третього циклу навчання (4 роки) та логічного збільшення кількості студентів третього циклу у порівнянні із актуальною кількістю аспірантів (в Україні сьогодні лише 3 % випускників другого циклу поступають в аспірантуру, в Європі цей показник суттєво вищий) далеко не є дурорядним.

В Україні більше не буде так званих “рівнів акредитації” вищих навчальних закладів. Натомість будуть чотири типи вишів: університети (універсальні навчальні заклади); інститути та академії (галузеві навчальні заклади) й коледжі (де готують спеціалістів до рівня молодшого бакалавра чи бакалавра).

Владимир Кравець

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ЗАДАЧИ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ В СВЕТЕ НОВОГО ЗАКОНА УКРАИНЫ “О ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ”

В статье проанализированы основные позиции нового закона и изменения в содержании и методах работы университетов Украины, детерминированные им. Особое внимание уделено проблемам имплементации закона в работе учебных заведений, путем интеграции высшего образования в европейское образовательное пространство.

Ключевые слова: закон, университет, качество образования, оптимизация, стандартизация.

Volodymyr Kravets

**THE TASKS OF THE HIGHER SCHOOL IN TERMS OF THE LAW OF UKRAINE
“ON HIGHER EDUCATION”**

In the article the main items of a new law and the changes in the content and working methods of Ukrainian universities determined by it are analyzed. The particular attention is paid to the problems of implementation of this law in the work of educational institutions by means of integration of the higher education into European Higher Educational Area.

Key words: law, university, the quality of education, optimization, standartization.